

Vladislovo Vazos ligos ir mirties aprašymas

MINTAUTAS ČIURINSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
<https://ror.org/05ogfgn67>
ciurinskas@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0003-2146-9652>

ANOTACIJA. Straipsnyje pristatomas anoniminis Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Vazos paskutiniųjų gyvenimo dienų ir mirties Merkinėje aprašymas. Mirtis po medžioklės susirgusį valdovą ištiko 1648 m. gegužės 20 d., o aptariamas tekstas yra vienas detaliausių šaltinių apie šį įvykį. Kartu pateikiama iki šiol istoriografijoje nepanaudotą Vladislovo Vazos testamentą ištraukų, kuriose atsispindi jo valia dėl laidojimo vietos ir tai, ką po mirties užrašė Šv. Kazimiero koplyčiai. Tai, kad šio valdovo širdis ilsisi jo baigtoje statyti Vilniaus katedros Šv. Kazimiero koplyčioje, lėmė jo mirties Lietuvoje aplinkybės, atliktas skrodimas ir Lietuvos didikų, o ne valdovo valia, nors ir testamentinė valia buvo įvykdyta palaidojus kūną Lenkijos karalių mauzoliejuje Krokuvos Vavelio katedroje. Straipsnyje taip pat aptariamos kai kurios valdovo apsistojimo Merkinėje ir ligos aplinkybės. Straipsnį lydinčioje publikacijoje pateikiamas visas Vladislovo Vazos ligos ir mirties aprašymo vertimas iš lotynų kalbos.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Vladislovas Vaza; Władysław IV Waza; Merkinė; liga; gydymas; valdovo mirtis.

Viena iš Vilniaus arkikatedros šv. Kazimiero koplyčios kaip Lietuvos didžiųjų kunigaikščių poilsio vietos įžymybė – čia palaidota šios koplyčios statytojo

Received: 05/03/2024. **Accepted:** 29/04/2024.

Copyright © 2024 Mintautas Čiurinskas. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

valdovo Vladislavo Vazos širdis¹. Ji saugoma šlifuo tu granitu puoš tame mauzoliejuje po koplyčia, kartu su Lenkijos ir Lietuvos valdovo Aleksandro, Žygimantoto Augusto žmonių Elzbietos Habsburgaitės ir Barbaros Radvilaitės palaikais, kurie buvo rasti remontuojant katedrą XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Apie palaidojimą skelbia ir įrašas juodo marmuro lentoje pačioje koplyčioje – po viena iš sidabru dengtų valdovų-šventųjų skulptūrų, kuri stovi sienos nišoje šv. Kazimierui skirto altoriaus dešinėje (žr. 1 pav.).

Cor et viscera
VLADISLAI IV.
POLONIAE ET SUECIAE REGIS,
MERCIAE IN LITHUANIA ANNO MDCXLVIII
DIE XX MAII DEMORTUI,
SUB SACELLO HOC S. CASIMIRI REGIO,
IPSIUS CURA PERFECTO DEDICATOQUE,
DIE XXVI JUNII EIUSDEM ANNI
SEPULTA.

1 pav. Įrašas apie palaidotą Vladislavo Vazos širdį Vilniaus arkikatedroje. Juodo marmuro lenta su įrašu yra šv. Kazimiero koplyčios sienoje po valdovo-šventojo skulptūra. Onos Dilytės-Čiurinskienės nuotrauka

Širdis ir viduriai Vladislavo IV, Lenkijos ir Švedijos karaliaus, mirusio Merkinėje, Lietuvoje, 1648 metų gegužės 20 dieną, tą pačią metų birželio 26 dieną buvo palaidoti po šia karališkąja Šv. Kazimiero koplyčia, jo paties rūpesčiu užbaigta ir [šventajam Kazimierui] paskirta.²

¹ Vytautas Ališauskas, Mindaugas Paknys, *Šv. Kazimiero koplyčia*, Vilnius: Aidai, 2004, p. 25–27. Apie šį paprotį žr. Mindaugas Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2008, p. 86.

² *Inscriptiones ecclesiarum Vilnensium = Inskrypcje Wileńskich kościołów = Vilniaus bažnyčių įrašai*, sudarė ir parengė Włodzimierz Appel ir Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Aidai, 2005, p. 92–93. Veronikos Gerliakienės vertimas (čia pateikiamas su nedidele straipsnio autoriaus korekcija).

Ši palaiikų dalis Vilniaus arkikatedroje ilsisi dėl susiklosčiusių valdovo mirties aplinkybių. Vienas iš naujausių ir išsamiausiai šias aplinkybes aptariančių tekstų yra istoriko Liudo Glemžos straipsnis³. Valdovas mirė Lietuvoje, Merkinėje, naktį iš 1648 m. gegužės 19 į 20 d. Mirties priežastis buvo liga, o šią greičiausiai lėmė neatsakingas, audringas elgesys pramogaujant medžioklės metu. Merkinėje dabar daug daroma aktualizuojant šią lemtingą valdovo viešnagę. Istoriniam faktui suteikiamas ne tik turistinis, bet ir platesnis kultūrinis įprasminimas, jau stovi Vladislavui Vazai skirtas paminklas, rūpinamasi „Vazos namo“ restauracija ir įveiklinimu⁴.

Pats Vladislavas Vaza neišreiškė valios būti palaidotas savo valdomos Lietuvos sostinėje Vilniuje. Norėjo būti palaidotas Krokuvos Vavelio bazilikos koplyčioje, kur tuo metu buvo toliau deramai įrenginama Lenkijos valdovų laidojimo vieta. Tai rodo išlikę jo testamentai. Štai kas apie palaidojimo vietą kalbama 1647 m. birželio 9 d., t. y. mažiau nei metams likus iki mirties, sudarytame testamente (p. 35)⁵:

Corpus Nostrum ad Basilicam Arcis Cracouiensis Divi Stanislai in Sacello Nostro Regio condi volumus, si Sacellum illud iuxta testamentariam ordinationem Serenissimi Parentis Nostri iam tunc exaedificatum fuerit, non minus ibi deponatur, ubi Serenissimorum Parentum Nostrorum corpora requiescunt, ut vero idem Sacellum quamprimum secundum delineationem et ordinationem Divi Parentis Nostri, erigatur, ac in illud corpora Regia Domus Nostrae transferantur, omnino volumus.

Taip pat žr.: Kšištof Tolkačevski, *Epigrafinio įrašo kultūra ir komunikacija: XIX a. Vilniaus memorialinių įrašų pagrindu*, daktaro disertacija, Vilnius, 2016, p. 113, 157.

³ Liudas Glemža, „Paskutinė Vladislavo Vazos kelionė į Lietuvą 1648 m.“, in: *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai = Lithuania–Poland–Sweden: European Dynastic Unions and Historical-Cultural Ties*, (Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų studijos, t. 21), sudarė Eugenijus Savišcevas, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2014, p. 442–479.

⁴ Daug šių iniciatyvų ir veiklos vykdo dr. Žygimantas Buržinskas; jo aktyvumas ir neakivaizdinis bendravimas su juo ir paskatino šią publikaciją.

⁵ [Vazų giminės testamentų rinkinys] = [Zbiór testamentów rodziny Wazów], Riksarkivet (Sverige), Skoklostersamlingen, sign. E 8873, [p. 35]. Originalas nenumeruotas. Čia ir toliau, cituojant tekste, kaip puslapio numeris nurodomas skaitmeninės kopijos puslapio vaizdo numeris. Skaitmeninė kopija: <http://repcyfr.pl/Content/3825/PDF/E%208873.pdf>. Arba prieiga *Repozytorium Cyfrowe Poloników*: <https://repcyfr.pl/dlibra/doccontent?id=3825>. Nuoroda į šį šaltinį, saugomą Stokholmo archyve, maloniai pasidalino dr. Liudas Glemža, kuriam ją savo ruožtu kolegiškai perdavė dr. Marius Sirutavičius.

Norime, kad mūsų kūnas būtų palaidotas prie Krokuvos pilies Šv. Stanislovo bazilikos, mūsų karališkojoje koplyčioje; jei ši koplyčia pagal testamentinį šviesiausiojo mūsų tėvo nurodymą tuomet jau bus pastatyta, juo labiau ten tebūnie palaidotas, kur ilsisi šviesiausiųjų mūsų tėvų kūnai; ir, žinoma, norime, kad toji pati koplyčia kuo greičiau pagal velionio mūsų tėvo projektą ir nurodymą būtų pastatyta ir į ją būtų perkelti karališkosios mūsų giminės kūnai.

Tolesnėje testamento vietoje, kur prasideda nurodymai dėl to, kas testamentu paliekama labdaringais ir maldingais tikslais, taip pat visų pirma kalbama apie karališkąją koplyčią Vavelyje (p. 49: *Progredimus ad legata et pia opera, imprimis Sacellum Regium in Ecclesia Cathedrali Cracoviensi iuxta Testamentariam dispositionem Ser[enissi]mi Parentis N[ost]ri*) ir rūpinamasi lėšomis užtikrinti jos statybų užbaigimą; dar toliau (p. 51) skiriama ir suma koplyčios kunigams, nustatomos Mišių laikymo sąlygos ir kt.

Tačiau iš karto po to testamente pasirūpinta Šv. Kazimiero koplyčia Vilniuje. Akivaizdu, kad naujoji koplyčia valdovui asmeniškai ir jo dinastinės politikos vizijai buvo ypatingos svarbos statinys. Šią koplyčią jis pirmiausia apilankė ir per paskutinį savo pobūvį Vilniuje, tai padarė vos atvykęs – 1648 m. kovo 11 d., dar prieš iškilmingą šventinį įžengimą į miestą kovo 19-ąją⁶. Čia balandžio 29 d. išklaušė ir paskutiniąsias Mišias prieš išvykdamas iš Vilniaus⁷. Taip pat prisimintina, kad koplyčiai buvo skirta ir viena iš paskutinių stambių valdovo dovanų – jau atsiveikindamas su Vilniumi Šv. Kazimiero koplyčiai spėjo skirti 15 tūkst. auksinų⁸. Koplyčiai nemažai dėmesio tenka ir valdovo Vladislovo testamento tekste (p. 53–56): Šv. Kazimiero koplyčia pavedama ypatingai įpėdinių globai, numatomos kasmetinės lėšos jos tolesniam puošimui ir net galimam remontui, nustatoma, kaip jos turi būti naudojamos, ir nurodoma, kad tam turi būti paskiriamas koplyčios reikalų prievaizdas, kuratorius (*Curator*). Ypač daug dėmesio valdovas skyrė nusta-

⁶ Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 448.

⁷ Žr. Albrycht Stanisław Radziwiłł, *Memoriale rerum gestarum in Polonia*, t. 4: 1648–1656, opracowali Adam Przyboś i Roman Żelewski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974, p. 13. Taip pat žr. p. 239 šio straipsnio pabaigoje.

⁸ Pinigai buvę skirti gegužės 2 d., o Vilniaus kapitulą pasiekė jau po valdovo mirties, gegužės 30 d. Žr. Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 450, išn. 37.

tyti (p. 55–56), kaip turi būti pasirūpinta, kad prie šv. Kazimiero kapo koplyčioje nuolatos ir amžinai degtų didelė sidabrinė lempa, kurią prieš savo mirtį (ištikusią Vilniuje 1644 m.) ten liepusi pakabinti velionė karalienė Cecilija Renata (p. 55: *lampas argentea grandior, quam Serenissima Regina Caecilia Coniunx N[ost]ra desideratissima pae[nulti]mis ante suum obitum diebus appenderat, uolens ut perpetuis temporibus ad sacra Diui Casimiri Lipsana iugis in eadem ignis noctu dieque alatur*). Šv. Kazimiero bažnyčia karališkojo testatoriaus ne kartą prisimenama ir toliau testamente: Šv. Kazimiero koplyčiai Vilniuje valdovas palieka visas jam priklausančias giminės šventąsias relikvijas (p. 57: *Sacras omnes reliquias Juris N[os]tri legamus Capellae Sancti Casimiri Vilnae*). Taip pat Šv. Kazimiero koplyčiai valdovo valia turėjo atitekti kai kurios kitos jo karališkosios šeimos išdui priklausiusios brangenybės, bet tik su sąlyga, jei jis neturės palikuonių: Nukryžiuotasis ir trylikos apaštalų auksinės statulos, aukso lenta su pavaizduotais pagrindiniais giminės globėjais šventaisiais ir 6 paaukuotos žvakidės (p. 58). Šios ir kitos testamentų vietos, ypač susijusios su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, vertos atskiros publikacijos ir aptarimo.

Valdovo Vladislovo Vazos valia dėl palaidojimo vietos nepasikeitė ir testamentų pakeitimuose bei papildymuose, darytuose 1647 m., kurių prireikė mirus vieninteliam sūneliui Kazimierui (p. 66–68). Paskutinis papildymas buvo padarytas Merkinėje 1648 m. gegužės 13 d. – jau sergant ir likus savaitei iki mirties (p. 83: *Merecii die XIII Mense Maio Anno Domini MDCXLVIII*). Tuomet valdovas testamentų turinio nekeitė, tik paskyrė papildomus testamentų vykdytojus: Poznanės vyskupą Andriejų Šoldrskį (Szołdrski) iš Lenkijos Karalystės ir kanclerį Kazimierą Leoną Sapiegą iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės.

Jau Aleksandro Jogailaičio mirties ir laidotuvių Vilniuje istorija rodo, jog nors valdovų valia buvo svarbi, vis dėlto atsirasdavo ir dar svarbesnių istorinių aplinkybių, lemdavusių jai prieštaravusių, tačiau valstybiniu visuomeniniu atžvilgiu pateisinamus sprendimus. Tarp kitko, Aleksandro palaidojimas labai įtvirtino lietuviškojo valdovų panteono tradiciją. Vladislovo Vazos širdies palaidojimas, viena vertus, rodo, kad toji tradicija buvo vienas iš veiksnių, Vladislovo Vazos mirties atveju lėmusių lietuviškuosius valstybinius ir reprezentacinius interesus atitikusį sprendimą. Kita vertus, tą valdovų nekropolio Vilniaus katedroje tradiciją ne tik paliudijo, bet darė gyvą, atnaujino.

Apytikriai tuo metu apskritai pradėjo populiarėti širdies laidojimas atskirai nuo kūno: paprotį iš valdovų nusižiūrėjo didikai, o XVIII a. perėmė ir bajorai⁹.

Vladislovo Vazos atveju buvo pasinaudota ir Naujųjų laikų atneštomis medicinos tendencijomis bei realijomis – po mirties kitą dieną, gegužės 21-ąją, po pietų, buvo atliktas valdovo kūno skrodimas, apie kurio rezultatus galime skaityti ir publikuojamame aprašyme (čia galime prisiminti, kad pirmasis valdovas, kuriam buvo atliktas pomirtinis skrodimas ir medicininis tyrimas, buvo Steponas Batoras; skrodimas taip pat darytas ir mirus Vladislovo tėvui Zigmantui Vazai, ir vėlesniems ATR valdovams po Vladislovo Vazos).

Henrykas Wisneris pasiūlymą, kad valdovo širdis liktų Vilniuje, priskiria Jonušui Radvilai, kuris kartu su kitais Lietuvos pareigūnais į Merkinę atvyko gegužės 27 d.¹⁰ Su jau buvusiais Merkinėje Lietuvos pareigūnais, dalyvaujant taip pat Merkinėje buvusiems lenkams, tą dieną įvyko pasitarimas. Kaip rašo Wisneris, įgyvendintas šis svarbus ir toliaregiškas Radvilos pasiūlymas dėl palaidojimo būtų reiškęs „abiejų sostinių, Krokuvos ir Vilniaus, rango sulyginimą, pastarasis taip pat virstų karalių nekropolio miestu“. Lietuviai šiam pasiūlymui karštai pritarę, o Trakų vaivada Mikalojus Abragamovičius net išsakė mintį apie valdovo palaikų sulaikymą jėga. Vilčių, kad valdovas galėtų būti palaidotas Vilniaus Šv. Kazimiero koplyčioje, būta dar ir tuomet, kai valdovo palaikai buvo pervežti į Gardiną (čia jie tebebuvo birželio 11 d.). Tačiau tos viltys greit išsisklaidė, nes gedulinga procesija gana skubiai iš Gardino išvyko ir jau birželio 24 d. pasiekė Varšuvą. O „[b]irželio 19 d., grįžęs iš Gardino į Vilnių, prelatas Jonas Karolis Daugėla Zaviša pareiškė, kad, „vykdydamas valią senatorių, buvusių Merkinėje prie karaliaus kūno, atvežė karaliaus širdį ir vidurius į Vilnių“. „Birželio 26 d. į kapitulos posėdį atvykęs pats Vilniaus vyskupas nurodė tinkamai palaidoti Vladislovo Vazos širdį Šv. Kazimiero koplyčioje. Manoma, kad birželio 28 d., sekmadienį, po iškilmingų pamaldų, jis valdovo širdį ir vidurius sudėjo rūsyje po Šv. Kazimiero koplyčia Vilniaus Šv. Stanislovo katedroje.“¹¹

Taigi įvykiai, chronologija ir keliai, kuriais velionio valdovo Vladislovo Vazos palaikai pasiekė paskutinio poilsio vietas Lietuvoje ir Lenkijoje, yra

⁹ Mindaugas Paknys, *op. cit.*, p. 107–108.

¹⁰ Henryk Wisner, *Jonušas Radvila (1612–1655)*, vertė Tamara Bairašauskaitė, Vilnius: Vaga, 2000, p. 108–109.

¹¹ Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 459.

palyginti neblogai dokumentuoti ir aiškiai įsivaizduojami. Širdžiai atgulus Vilniaus katedros požemiuose, po šio valdovo baigta statyti Šv. Kazimiero koplyčia, netrukus buvo įvykdyta jo valia būti palaidotam Vavelio katedroje greta tėvo ir kitų valdovų. Antkapiniu įrašu Krokuvoje pasirūpino (kaip jame pačiame ir įamžinta) jau Vladislovo brolis ir įpėdinis soste Jonas Kazimieras. Likimui (kuris paminėtas ir šiame barokiniame epitafiniame įrašė) lėmus, vienintelė antkapinio įrašo lietuviškoji detalė ir yra jame įamžinta žinia apie valdovo mirtį Lietuvoje, Merkinėje. Čia pasinaudosime proga pateikti šią epitafiją su vertimu, kad ir straipsnio pradžioje cituotasis Vilniaus, ir šis Krokuvos palaidojimo vietų įrašai būtų randami vienoje vietoje (žr. 2 pav.):

VLADISLAVS QUARTVS
SIGISMVNDI III. EX ANNA AVSTRIACA
FERDINANDI II. SORORE FILIVS
ADOLESCENS A MOSCHIS PATERNA VIRTUTE VICTIS
ELECTVS MAGNVS DVX NE IMPERIVM ADIRET
MERVIT FORTVNA POLONIAE CVI FATIS AEQVIORIBVS
DEBITVS CONCORDIBVS CIVIVM VOTIS AC VOCIBVS
REX OPTATVS BELLA SIMVL ADIIT AC REGNVM FORTISSI-
MVS FORTVNATVSQUE REGNATOR AC BELLATOR
A MOSCHIS IMPERATA SIGNORVM ARMORVMQUE DEDITI-
ONE ADORATVS VICTOR ALIISQUE CONTRA TVRCAS
AC SVECOS COMPENDIO CONFECTIS SAECVLORVM BELLIS
ALTISSIMAM REGNO PACEM CIRCVM VNDIQUE ARMIS FREMEN-
TIBVS PARAVIT ET SILVIT TERRA IN CONSPECTV EIVS
MAIORA INGENTIBVS ANIMIS MOLIENTI IPSA SESE
TERMINVM OBIECIT MORS MERECII IN LITVANIA
ANNO CHRISTI MDCXLVIII AETATIS LIII.
REGNI POLONIAE XVI. 13 CALEND. IVNIAS
FRATRI DESIDERATISSIMO EIVSQVE PRIMI
NVPTVS CONSORTI CAECILIAE RENATAE
AVSTRIACAE FERDINANDI II.
ANNO MDCXLIV. PIE MORTVAE
IOANNES CASIMIRVS REX
POSVIT

2 pav. Valdovo Vladislavo Vazos epitafija Krokuvos Vavelio arkikatedros Vazų koplyčioje. Nuotrauka iš katedros Vavelyje rinkinių. (Zdjęcie ze zbiorów Katedry na Wawelu. © Parafia Archikatedralna św. Stanisława B. M. i św. Wacława M.)

Vladislovas ketvirtasis,
Zigmanto III ir Ferdinando II sesers
Onos Austrės sūnus.

Dar paauglys maskvėnų, nugalėtų tėvo narsa,
išrinktas didžiuoju kunigaikščiu. Lenkija nusipelnė laimės, kad
[Maskvoje] nepradėjo valdyti, o lėmus teisingam likimui
kaip pelnytas ir vieninga piliečių valia ir balsais
išsirinktas karalius ėmėsi karų ir karalystės valdymo,
būdamas didžiai narsus ir sėkmės lydymas valdovas ir karys.
Maskvėnų, kuriems buvo įsakyta sudėti vėliavas ir ginklus,
pagarbintas kaip nugalėtojas, greitu laiku užbaigęs kitus
šimtamečius karus prieš turkus ir švedus,
karalystei visišką taiką iš visų pusių aplink žvangant ginklams
suteikė, ir žemė nutilo jo akivaizdoje¹².

Narsiai pasiryžusį nuveikti didesnius žygius
sustabdė pati mirtis Merkinėje, Lietuvoje,
1648 Kristaus metų 13 dieną prieš birželio Kalendas¹³,
53-iais gyvenimo, 16-tais karaliavimo Lenkijoje metais.

Mylimajam broliui ir jo žmonai
iš pirmosios santuokos
Cecilijai Renatai Austrei, Ferdinando II [dukrai],
dievobaimingai mirusiai 1644 metais,
[paminklą] pastatė
karalius Jonas Kazimieras

Valdovo mirties aplinkybės buvo aprašytos daugelyje liudininkų ir istorikų tekstų. Antai svarbus yra Alberto Stanislovo Radvilos aprašymas jo dienoraštyje¹⁴. Greta šio šaltinio valdovo paskutinį apsilankymą Lietuvoje, o kartu ir įvykius Merkinėje, tyręs istorikas Liudas Glemža dažnai remiasi ir vieno iš valdovo medikų Motiejaus Vorbeko-Letovo užrašais¹⁵.

¹² Plg. 1 Mak 1, 3, kur šie žodžiai taikomi Aleksandru Didžiajam.

¹³ T. y. gegužės 19 d.

¹⁴ Albrycht Stanisław Radziwiłł, *op. cit.*, t. 4, p. 15–16. Žr. priede publikuotą tekstą.

¹⁵ Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 450–452. Motiejus Vorbekas-Letovas, kaip pats liudija, su karalienės medikais iš Vilniaus į Merkinę atvyko likus savaitei iki mirties ir niekuo jau padėti

Jis taip pat mini kitus išlikusius valdovo mirties aprašymus¹⁶.

Čia skelbiamas aprašymas yra vienas iš detaliausių šaltinių. Paskutinės Vladislovo Vazos gyvenimo dienos buvo lotynų kalba aprašytos asmeniškai valdovo aplinkoje veikusio ir įvykius mačiusio liudininko. Jo vardas iki šiol nenustatytas, greičiausiai jo reikia ieškoti tarp Merkinėje buvusių lenkų. Jis pasakoja pirmuoju asmeniu, tad tekstas yra iš dalies dienoraštinio ar atsiminimų pobūdžio liudijimas. Todėl ne mažiau jam tinka „reliacijos“ – pranešimo apie įvykį ar įvykius – apibūdinimas, vartotas XVII a. Akivaizdžiai rašyta buvo ne vien sau, o suvokiant liudijimo visuomeninę reikšmę ateičiai, istorijai. Tad pasakojimas yra pakilaus barokinio stiliaus, apgalvotas, kontroversiškos vietos aprašomos diplomatiškai išlaikant pagarbą velioniui valdovui, nevengiama maldingų didaktinių pastebėjimų. Jaučiama tam tikra savicenzūra, atsižvelgiant į velionio statusą ir siekiant, kad aprašymas būtų tinkamas ir viešumai, ir, prireikus, oficialiai naudoti, gal net publikuoti. Siekiant dabar objektyviai įsivaizduoti įvykius, šio vieno aprašymo anaip tol nepakanka, bet detalumu jis vargiai yra pralenkiamas. Jis gali būti vienas iš tekstų, leidžiantis nuo faktų atskirti istorines legendas¹⁷, kurios dažnai įgyja pernelyg didelį kultūrinį svorį. Tai įdomus šaltinis, atspindintis keliolika Lietuvos istorijos dienų, kai į Merkinę buvo nukreiptos su nerimu įvykius sekusių visų Lietuvos ir Lenkijos valdinių akys. Juk tuomet sprendėsi Abiejų Tautų Respublikos tolesnis likimas.

Žvelgiant siauriau, šis asmeniškai stebėjusio karaliaus paskutines dienas liudininko aprašymas labai reikšmingas lokaliai Merkinės istorijai. Šiuo atveju jis unikalus ir tuo, kad per amžius išlikusi istorinio atminimo tradicija, leidžianti

negalėjo. Galima pridurti, kad daug dėmesio šiam epizodui, susijusiam su valdovo mirtimi, skirta jau XIX a. pradžios publikacijoje, kurioje daugiausia *in extenso* remiamasi Vorbeko-Letovo užrašais: [Georgius Christianus Arnold], „Matthias Littawer Vorbek Germanis dictus Lettow Philosophiae et Medicinae Doctor Wladislai Quarti Poloniae et Sueciae Regis, Medicus Cubicularius [...] Vilmensis. Commentatio historico-litteraria [...] e Codice Pauliano quem olim ipse manu sua conscripserat concinnata [...] a Georgio Christiano Arnold“, in: *Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim polączonego*, Kraków: w Drukarni Akademickiej, t. 8, 1823, p. 96–100. Šiuolaikinė publikacija: Maciej Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci: Pamiegnik lekarza króla Władysława IV*, opracowali Ewa Galos i Franciszek Mincer, pod redakcją naukową Władysława Czaplińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968, p. 151–152.

¹⁶ Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 451, išn. 47.

¹⁷ Viena iš populiariamų legendų – kad prieš mirtį karalius liepęs išnešti jį į miesto aikštės vidurį. Taip pat pasitaiko pasakojimų, jog miręs vos ne ant meilužės Jadvygos rankų.

manyti, jog žinome Merkinės pastatą, kur valdovas buvo apsistojęs¹⁸. Mūrnamis, nors labai pasikeitęs per ilgą laiką, perstatytas, yra išlikęs. Todėl lotyniškasis aprašymas yra ir to pastato gyvavimo atkarpą liudijantis šaltinis. Tai patikima daugiau nei pusės mėnesio kronika, mums suteikianti progą gana gyvai įsivaizduoti, kas šiame name vyko nuo 1648 m. gegužės 3-iosios, jei būtent jame apsistojo iš Vilniaus atvykęs karaliaus Vladislovas, iki valdovo mirties ten pat naktį iš gegužės 19 į 20 d. Tokiu atveju tai ir valdovo kūno skrodimo 21 d., ir pirmoji mirusiojo pašarvojimo vieta. Valdovo mirtis šiame name 1648 m. pavasarį buvo lemtingos reikšmės įvykis Lenkijos ir Lietuvos istorijoje, nes valstybėje tuo metu prasidėjo didžiųjų sukrėtimų laikas – kilo kazokų sukilimas, buvęs įžanga į vėlesnius nelaimių, okupacijų metus, pavadintus Tvanu. Šios nepaprastos aplinkybės ir amžininkus sukrėtę įvykiai, tiek aprašyti, tiek išlikę žmonių atmintyje, lėmė, kad pastatui vėliau prigijo „Vazos namo“ vardas. Apskritai su valdovo mirties pasakojimais plačiai sklido ir Merkinės vardas, istoriniuose tekstuose visuomet minimas kalbant apie Vladislovo mirties aplinkybes, įamžintas ir cituotoje epitafijoje prie kapo Krokuvos Vavelio katedros Vazų koplyčioje.

Verta turėti šį liudijimą apie Vladislovo Vazos mirtį parengtą lietuvių kalba, tad jį čia ir pateikiame, linkėdami, kad jis paskatintų tolesnius ir įvykio, ir šio teksto tyrimus. Ateityje šį tekstą verta detaliai palyginti su kitais, taip pat rankraštiniais, liudijimais, kurie turbūt taip pat nusipelno būti paskelbti.

Tekstas verstas iš minėtosios XIX a. publikacijos¹⁹. Iš jos įvado aišku, kad aprašymas yra išlikęs kaip rankraštinis nuorašas didžiuliam *silva rerum* arba,

¹⁸ 1648 m. šaltiniai, bent jau čia aptariami aprašymai, nėra tokie detalūs, kad nurodytų, kurioje konkrečioje vietoje valdovas buvo apsistojęs. Anot Žygimanto Buržinsko, pirmas užfiksuotas faktas, kad jis mirė šiame pastate – tai XVIII a. pab. – XIX a. pr. Merkinės planas. Tai rodo istorinio atminimo tradicijos senumą, bet ir jos legendiškumą dar reiktų tirti. Pastatas per savo egzistavimo laiką priklausė įvairiems miesto ir valstybės pareigūnams, Merkinės jėzuitams. Dar „neatsakytas klausimas, kodėl valdovas apsistojo būtent šiame name, jeigu netoliese buvo karališkasis dvaras“. Galbūt name prie miesto aikštės buvo nuspręsta apsistoti todėl, kad karališkasis dvaras tuo metu dėl nežinomų priežasčių buvo netinkamas apgyvendinimui. Vladislovo Vazos mirties metais mūrnamis (kaip rodo paties Vladislovo Vazos patvirtintas 1643 m. pardavimo aktas), priklausė „Prūsijos bajorui, LDK kariuomenės pėstininkų rotmistriui Tobiasui Popeliui“. Žygimantas Buržinskas, „Merkinės miesto urbanistinė raida XVI–XVIII amžiuje“, in: *Archaeologia Litwana*, 2021, t. 22, p. 106–108.

¹⁹ „Opis zgonu Króla Władysława IV w Mereczu. Około 20 Maja 1648“, in: *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga pamiętnicza z dawnego rękopisma [...]*, wydana staraniem i nakładem C. K. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, w Krakowie: w Drukarni C. K. Uniwersytetu, 1864, p. 10–16 (<https://books.google.lt/books?id=FPKAAAAIAAJ&hl>).

kaip nurodoma, *Atminties lobyno (Skarbnica pamięci)* pobūdžio užrašų rinkinyje. Rinkinį sudaro 248 didelio formato – *in folio* – popieriaus lankai. Jis datuojamas XVII a. ir priklausė įvykių amžininko Liublino vaissio, vėliau Biečo (Biecz) kašteliono Jokūbo Michalovskio (Jakub Michałowski, 1612–1663) archyvui²⁰. XIX a. šis rankraštis buvo jau grafo Liudviko Morštino nuosavybė ir kartu su kitais rankraštiniais kodeksais grafo valia buvo perduotas Krokuvos mokslo draugijai (Towarzystwo Naukowe). Mokslo draugijos sudaryta speciali komisija nusprendė, kad aptariamąjį rinkinį dėl jo vertės reikia publikuoti, ir tai įvykdyti pavedė Antoniui Zygmuntui Helceliui, kuris ir parengė publikacijai skirtą perrašą, įvadinį straipsnį ir komentarus – leidinį, kuriuo remiamės.

Helcelio publikacijos įvade nurodoma²¹, kad *Atminties lobyno* rinkinyje sukaupiti užrašai apima daugiausia 1648–1655 m. įvykius (nors yra ir vėlesnių įrašų). Tai didžiulis rinkinys, jį skelbiant tekstai sunumeruoti ir jų yra net 348 (su priedais – 351). Tačiau didžiąją dalį, beveik pusę rinkinio, sudaro 1648 m. tekstai: dokumentai, seimų aprašymai, laiškai, daugiausia susiję su tais metais prasidėjusiu kazokų sukilimu, – tarp jų ir įsiterpia čia publikuojamas karaliaus Vladislovo mirties aprašymas. Jis yra rinkinio pradžioje (Nr. 7), po šešių laiškų, atspindinčių tais metais kilusio kazokų sukilimo įvykius.

Rankraštinis aprašymas, pagal kurį, atrodo, turėjo būti parengta Helcelio publikacija, yra išlikęs Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje Krokuvoje²². Palyginus rankraštį su Helcelio publikacija galima konstatuoti, kad tekstas perteiktas patikimai. Skiriasi daugiausia visai neesminiai dalykai, skrybpos, rašybos smulkmenos. Vieną kitą jų pažymėjome vertimo tekste. Tačiau keliose vietose yra tokių skirtumų (juos taip pat nurodėme), kurie tarsi negalėjo atsirasti perrašius būtent šį tekstą (pavyzdžiui, praleistos ištisos frazės). Tai verčia tolesniam tekstologiniam tyrimui palikti klausimus, kuo remiantis rengta publikacija, ar nebuvo naudotasi koku nors kitu, papildomu, šaltiniu, ar minėti skirtumai tiesiog kažkoks neapsižiūrėjimas. Žvelgiant į dabartinį Krokuvos rankraštį matyti (kad ir iš jame ištaisyty perrašymo klaidų), jog tai tikrai ne originalas, o iš kažkur specialiai Michalovskio *Atminties lobynui* papildyti nurašytas tekstas.

²⁰ *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga pamiętnicza*, p. VI–XI.

²¹ *Ibid.*, p. X–XI.

²² Biblioteka Naukowa PAU i PAN, b. 2254, l. 100r–103r. Už perduotą rankraščio kopiją dėkoju ją padariusiam Liudui Glemžai ir ją perdavusiam Žygimantui Buržinskui.

Šis Vladislovo Vazos mirties aprašymas nepragulėjo nežinomas iki aptartos Helcelio 1864 m. publikacijos. Jau joje pačioje nurodoma, kad tekstas buvo žinomas ir panaudotas apie įvykius rašiusių senųjų istorikų. Vladislovo Vazos ligos ir mirties aprašymą, tiesa, beveik per pusę jį sutrumpinęs, savo istoriniame veikale, skirtame Lenkijos istorijai po Vladislovo Vazos mirties, pačioje knygos pradžioje, pateikia Vespasianas Kochovskis²³. Publikuodamas mirties aprašymo tekstą XIX a. jo parengėjas Helcelis atsižvelgė į Kochovskio veikalą ir jame paskelbtą tekstą (sudarantį kiek daugiau nei pusę originalaus) perteikė pasviruoju šriftu. Kochovskio *Analuose* panaudota medžiagos visuma leido Helceliui daryti prielaidą, kad Kochovskis, rašydamas savo istorijos veikalą, naudojosi būtent Michalovskio archyvo dokumentais. Kochovskio plačiai cituojamas valdovo mirties aprašymas tą prielaidą paremtų.

Akivaizdu, kad po to, kai Kochovskis savo *Analų* pradžioje publikavo didelę dalį lotyniško anoniminio aprašymo, jame pateikta versija apie valdovo mirtį tapo plačiau žinoma. Tad atskiro tyrimo verta yra ir šio aprašymo recepcijos istoriografijoje istorija²⁴.

Čia publikuojamame tekste anoniminis liudininkas pasakoja pirmuoju asmeniu, tad tekstas iš pirmo žvilgsnio yra dienoraštinio pobūdžio, bet kartu apgalvotas, tarsi būtų skirtas ir viešumai ar net publikavimui. Pasakojimas, nors politiškai korektiškas ir kai ką nutyli²⁵ iš pagarbos valdovo asmeniui bei

²³ [Wespazjan Kochowski], *Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV climacter primus*. Scriptore Vespasiano a Kochów Kochowski, Cracoviae: ex Officina Georgi et Nicolai Schedel, 1683, p. 12–15.

²⁴ Čia tepaminėsime, jog tiek Michałowskio archyvo anoniminiu aprašymu, tiek jo ankstyviausia publikacija Kochovskio istorijoje remiamasi, greta kitų šaltinių, šiame straipsnyje apie Vladislovo Vazos sveikatą: Rumbold z Połocka, „Zdrowie Władysława IV“, in: *Przegląd historyczny*, 1911, t. 13, Nr. 3, sąs. 1, p. 21–22, sąs. 3, p. 301. Mūsų aptariamo šaltinio panaudojimo lietuviškuosiuose tyrimuose aptikti neteko.

²⁵ Antai nutylima, jog šalia valdovo jam mirštant nebuvo karališkosios sutuoktinės. Apskritai nei šis, nei kiti mirties aprašymai praktiškai neteikia duomenų siužetui „meilė ir mirtis Merkinėje“. Aprašoma tik mirtis. Gyvenis šiuo požiūriu tik Vorbeko-Letovo perteikiamas tarsi istorinis anekdotas skambantis liudijimas apie perduotą karalienės išvirtą sultinį ir karaliaus komentarą apie tai prieš pat mirtį (žr. išn. 31).

Niekur 1648 m. šaltiniuose net neužsimenama apie Merkinės seniūnieneį Jadvygą, visai neseniai (prieš 1647 m. gruodžio 18 d. – žr. Rumbold z Połocka, *op. cit.*, t. 13, Nr. 3, sąs. 3, p. 301) mirusio Merkinės seniūno Jono Vypiskio (Wypyski), už kurio kitados valdovo rūpesčiu ir buvo ištekinta, našlę, nors, sprendžiant iš istorinių žinių apie jos (geriau žinomos mergautine Luškovskos pavarde) artimą bendravimą su valdovu ankstesniais jo gyvenimo metais, seniūnienė galėjo būti viena pagrindinių karaliaus skubaus išvykimo ir ilgesnės

istoriniam momentui, vis dėlto leidžia mums gana gerai įsivaizduoti 1648 m. gegužės 3–21 d. įvykius, karaliaus Vladislovo elgesį, jo aplinkos veiksmus ir nuotaikas, galiausiai atskleidžia Baroko žmogaus – tiek paties valdovo ir jo aplinkos, tiek įvykius aprašiusiojo – santykį su liga ir mirtimi.

Buvo svarbu, kad valdovo mirtis atrodytų, kiek įmanoma, pavyzdinė. Visų pirma nepriekaištinga krikščioniškuoju požiūriu, kartu ir atitinkanti epochos *ars bene moriendi* supratimą bei įgyvendinanti šio „meno“ reikalavimus. Valdovo mirtis buvo ir jo aplinkos organizuojamas *theatrum* – dėl asmens svarbos tai buvo ir tam tikras pavyzdinis, pamokomas viešas reginys, kaip ir vėlesnis laidojimo ceremonialas. Įdomu, kad apie reginį ir pavyzdį, anoniminio pasakotojo liudijimu, prieš pat mirtį kalbėjęs ir pats karalius Vladislovas – krikščioniškai apmąstydamas žemiškųjų vertybių laikinumą bei tuštybę, taip pat pabrėždamas Dievo gailestingumą:

„O kaip norėčiau, – tarė, – kad visas pasaulis galėtų stebėti reginį, kuriame tarsi veidrodyje visi ir kiekvienas pamatytų, ką nuostabaus man parodė Dievas! Ir pirmiausia manyje akimis tepamato, rankomis tepaliečia, kokia yra žmogiškųjų dalykų ir dabartinio gyvenimo bei visos didybės tuštybė. Pagaliau iš mano pavyzdžio tesupranta, koks didis yra gerojo galingojo Dievo vienam nusidėjėliui parodomas gailestingumas ir maloningumas.“ Ir norėjo, kad šitai būtų aiškiai pakartota tais pačiais žodžiais visam aplink sustojusių būriui: tai ir buvo padaryta ir didžiai sujaudino širdis.

Tokia pasakotojo pavaizduota scena išties atrodo lyg dramos veiksmas su pagrindiniu herojumi centre, atliekamas stebint žiūrovams – mirštančio valdovo aplinkai. Išties įdomu, kad tai vyko neįprastomis aplinkybėmis, ne kurioje nors svarbesnėje valdovo rezidencijoje, juolab ne sostinėje, o, ligai sustabdžius, Merkinėje. Tačiau veiksmui užsitęsęs keliolika dienų atsirado ir laiko, reaguojant į besikeitusias aplinkybes, imtis reikiamų deramam atsiveikinimui su valdovu priemonių ir, kaip liudija publikuojamas dokumentas, visa tai aprašyti. Deja, neminima, kad būtų pasirūpinta koku nors mirusio, pašarvoto valdovo atvaizdu²⁶.

viešnagės Merkinėje priežasčių. Šios sąsajos tarsi logiškos, tačiau, šaltiniams tylint, ir jas, ir galimą seniūnienės Jadvygos vaidmenį lengva pervertinti. Neatmestina, kad valdovo mirties metu ponios seniūnienės Jadvygos Merkinėje nebuvo.

²⁶ Antai karališkojo dvaro aplinkoje Varšuvoje mirusio Vladislovo tėvo Zigmanto Vazos portretą tapė net du dailininkai. Mindaugas Paknys, *op. cit.*, p. 79, 84. Merkinėje, galima manyti, po

Publikuojamas aprašymas kartu su kitais liudijimais teikia daugiau ar mažiau vertingos medžiagos atskleisti ir analizuoti, kokia buvo ligos eiga, koks dėmesys buvo skiriamas gydymui, dvasiniams dalykams, ceremonialui, paskutinei vadovo valios išraiškai, paskutinių pavedimų ir valstybei svarbių nurodymų teisėtumui, kas turėjo tiesioginę prieigą prie valdovo, kaip rūpin-tasi karališkąjį majestotą atitinkančiu iškilmingumu, kurie pareigūnai buvo svarbiausi, kaip ir kas su valdovu galėjo atsisveikinti paskutinį kartą, kiek sklido informacijos, o kiek dezinformacijos, kas vyko iš karto po mirties, kokių priemonių imtasi rimčiai valstybėje būsimu tarpuvaldžiu užtikrinti²⁷. Bet visų pirma turime galimybę teksto autoriaus akimis pažvelgti, kaip mirtį pasitiko pats Vladislovas Vaza.

Alberto Stanislovo Radvilos *Memoriale (Dienoraštis arba Atsiminimai, arba Užrašai apie atmintinus įvykius)* pateiktas valdovo mirties aprašymas taip pat yra svarbus, juo dažnai remiamasi. Kartu jis rodo, kaip nepatikima remtis vieninteliu šaltiniu ir kokie skirtingi gali būti to paties įvykio aprašymai. Čia reikia turėti galvoje ir tai, ką pabrėžia Glemža: minėtą Radvilos „rašytinį pali-kimą sudaro ne tik užfiksuoti kasdieniai įvykiai, bet ir atsiminimų fragmentai. Jie galėjo būti papildyti vėliau, jau žinant tolesnių įvykių eigą ir norint suteikti pasakojimui didaktinę prasmę“. Taip pat tiesa, kad „[ne] visi svarbiausi įvy-kiai aprašyti Albrechto Stanislovo Radvilos dienoraštyje“²⁸. Radvilos pateiktas Vladislovo Vazos mirties aprašymas leidžia pastebėti ir dar vieną tendenciją: matydamas reikalą (ypač valstybinės reikšmės), Lietuvos kancleris neven-gė pateikti viešumai tinkamai pagražintos ir supaprastintos įvykių versijos, net prasilenkiančios su istorine tiesa reputacijos prasme jautriose vietose. Tokiais

ranka neatsirado tinkamo dailininko, o valdovui mirus rūpėjo ne tai, bet ką toliau daryti, kur gabenti velionio kūną. Bėgant dienoms ir kūnui irstant rūpintis portretu jau buvo vėlu. Tačiau pašarvoto valdovo atvaizdo poreikį liudija ir čia publikuojama graviūra (žr. 3 pav.).

²⁷ Valdovo mirties aplinkybes, valdovo mirties kaip viešo reginio, sielvartingo barokinio spektaklio atitinkamoje religinėje aplinkoje aspektus ir tai, kaip į situaciją reaguodavo monarcho aplinka, aptaria Katarzyna Kuras, tačiau jos straipsnis skirtas kitiems trims Naujųjų laikų Lenkijos karaliams: Vladislovo tėvui Zigmantui Vazai, Jonui Sobieskiui ir Augustui Saksui. Katarzyna Kuras, „Teatr śmierci w służbie majestatu. Trzy *exempla* z dziejów Rzeczypospolitej XVII i XVIII“, in: *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 2014, t. 31, p. 43–72. Vladislovo Vazos atvejį straipsnyje aptarti atsisakyta dėl ypatingų mirties aplinkybių Merkinėje, kiek supaprastintai įsivaizduojant, kad jis mirė „staiga“ ir šalia buvo daugiausia tik gydytojai ir dvasininkai. *Ibid.*, p. 47.

²⁸ Liudas Glemža, *op. cit.*, p. 449.

atvejais lėmė siekis pasakojimui suteikti tinkamą reprezentacinį pavidalą. Taip jis elgiasi valdovo mirties aprašymo atveju, ypač aprašydamas aplinkybes, susijusias su karalienės vaidmeniu valdovo ligos metu. Pagal Radvilos pasakojimą, karalius Merkinėje pasiliko, nes paskutinę balandžio dieną sukarščiaavo karalienė Marija Liudvika – dėl tokio glausto pasakojimo tegalima suprasti, jog ji vykusi kartu²⁹. Tokiu teiginiu pradėjus pasakojimą, mirties aplinkybių aprašymą baigiant Radvilai tenka argumentuoti, kodėl karalienės nebuvo šalia mirtinai sergančio ir mirštančio valdovo: „Karalienė nieko nežinojo apie karaliaus mirtį ir būdama nusilpusi dėl karštinės negalėjo lankyti karaliaus visos ligos metu.“ Tai skambėtų nelabai įtikimai, jei karališkieji sutuoktiniai abu būtų buvę Merkinėje... Gal pasakojimas „pagražintas“ siekiant eliminuoti bet kokį įtarimo šešėlių, esą sustojimo Merkinėje priežastis galėjusi būti jau minėtoji Merkinės seniūno Jono Vypiskio našlė Jadvyga, labiau pagarsėjusi mergautine pavarde Luškovska? Šiaip ar taip, remiantis net ne itin konkrečia šiuo klausimu šaltinių informacija manytina, kad balandžio 30 d., prieš išvykstant valdovui Vladislovui iš Vilniaus, karališkoji sutuoktinė susirgo ir karalius išvyko palikęs ją Vilniuje³⁰. Čia publikuojamo anoniminio ligos ir mirties aprašymo autorius, įvykių liudininkas, visiškai nemini karalienės – jei ši būtų dalyvavusi įvykiuose ar sirgdama būtų buvusi netoliese, be abejo, savo detaliame tų dienų aprašyme būtų tai padaręs. Jei anonimo aprašymu remsimės kaip liudijimu, galime daryti išvadą, kad iki pat sutuoktinio mirties karalienė iš Vilniaus į Merkinę nebuvo atvykusi³¹.

²⁹ Nebent skaitytojas pats galėtų užpildyti šioje vietoje Radvilos paliktą didelę elipsę – praleistą informaciją, kad valdovas užtruko Merkinėje planuodamas palaukti, kol pasveiks susirgusi ir būtent Vilniuje pasilikusi sutuoktinė.

³⁰ *Ibid.*, p. 450.

³¹ Kad karalienė karaliaus ligos metu buvo pasilikusi Vilniuje, netiesiogiai liudija ir gydytojas Vorbekas-Letovas, kitas svarbus valdovo mirtį regėjęs liudininkas, „ant kurio rankų“ jis miręs: rašo, kad į Merkinę jis pats atvyko savaitei likus iki valdovo mirties ir kartu su karalienės gydytojais jau niekuo negalėjo padėti. Logiška manyti, kad jis ir kiti karalienės medikai prieš tai buvo su negaluojančia karaliene pasilikę Vilniuje, iš kur ir atvyko. Tačiau apie tai, kad karalienė būtų likusi Vilniuje, tiesiai nesako ir Vorbekas-Letovas. Panašiai kaip Radvila, jis savo aprašyme jaučia pareigą kaip nors pateisinamai paminėti karalienę valdovo gyvenimo paskutinių dienų įvykiuose ir jos vaidmenį sureikšmina aprašydamas ir istorijai palikdamas epizodą, kuris paskutinės valdovo žemiško gyvenimo dienos kroniką papildo jaudinančiais gyvomis detalėmis, toks buvo ir Vorbeko-Letovo tikslas. Tad čia pateiksime visą šios vietos vertimą: „Jos malonybė karalienė Marija Liudvika, tuo metu sirgusi, nebuvo prie Jo karališkosios didenybės nei ligos metu, nei jam mirštant. Tą dieną

Tokie faktiniai dviejų versijų skirtumai dar kartą rodo, kaip svarbu kritiškai vertinti šaltinius, tikrinti jų informacijos derėjimą su kitais, ieškoti patikimiausių. Tą darbą, kaip ir nuoseklią bei detalią paskutiniųjų valdovo gyvenimo dienų Lietuvoje rekonstrukciją, paliekame istorikams. Radvilos pasakojimo *Memoriale* apie gegužės įvykius, susijusius su valdovu, pobūdį lėmė ne tik Lietuvos kanclerio asmeniniai politiniai interesai ir rūpestis, kad jo paliekamos ateičiai žinios apie valdovo mirtį tinkamai saugotų jo didenybės reputaciją ir atminimą, bet ir tai, kad šiuo atveju jis juose asmeniškai nedalyvavo. Tad šiuo atveju jis *relata retulit* – apibendrintai pateikė iš kitų pasiekusias žinias. Vis dėlto skaitydami *Memoriale* sužinome ir papildomų detalių – antai paskutiniosios valdovo kelionės iki Merkinės maršrutą, kuri anoniminio aprašymo autorius nutyli. Savo pasakojimo pradžioje anoniminis pasakotojas tenurodo, kad iškeliavęs iš Vilniaus valdovas po atvykimo pirmą dieną Merkinėje (gegužės 3 d.) skyrė poilsiui, ir pasakojimą pradeda nuo medžioklės gegužės 4 d. vakare. Iš tokio pasakymo net neaišku, ar valdovas atvyko tą pačią gegužės 3 d., ar jos išvakarėse. O štai iš Radvilos *Memoriale* sužinome, kad Lietuvos kancleris su karaliumi Vilniuje paskutinį kartą matėsi balandžio 29 d., kai susitikęs su karališkąja pora po Mišių Šv. Kazimiero koplyčioje sutvarkė rūpinimą reikalą ir karalius, jau nešamas (sic!) į karietą, tarė, jog juodu dar atsisveikinsią (tai jau neišsipildė). Balandžio 30 d. Radvilos įrašas liudija, kad valdovas tądien mišias išklausė jau Trakuose ir pasuko link Onušio, o kitą dieną, t. y. gegužės 1 d.,

nuo jos atnešęs kontuzos (orig. *contus*), pagamintos iš jerubių ir kurapkų, ponas karaliaus medžioklis Meidelis pasakė, kad gamino pati karalienė savo rankomis. Paragavęs ne tiek nenorėjo valgyti, kiek netekęs jėgų negalėjo, ir tarė: „Padėkokite Jos didenybei karalienei, tikiu, kad dėl Kristaus nuopelnų šiandien geresnį valgysiu danguje.“ Buvo savo mirties pranašas“. Maciej Vorbek-Lettow, *op. cit.*, p. 152. Minimas patiekalas *contus*, sietinas su lenk. *kontuz*, *kontuza* (nuo lot. *contusus* – sutrintas, sugrūstas). Tai turėjo būti sriuba ar gėrimas iš pertrintos mėsos, sumaišytos su sultiniu. Stanislovo Černieckio 1682 m. kulinariniame veikle *Compendium ferculorum* pateikiamas patiekalo *Kontuza dla chorych* – „Kontuza ligoniams“ receptas: Stanisław Czerniecki, *Compendium ferculorum albo zebranie potraw*, w Krakowie: w drukarni Ierzego y Mikołaja Schedlow I. K. M. Typ., 1682, p. 90. Už pagalbą išsiaiškinant dėkoju prof. Rimvydui Laužikui.

O pati karalienė Marija Liudvika Merkinėje galimai apsilankė artimiausiomis dienomis po sutuoktinio mirties. Anot Wisnerio, gegužės 27 d. į Merkinę su kitais pareigūnais atvykęs Jonušas Radvila jau nerado karalienės, „kuri gegužės 25 d. persikėlė į už kelių kilometrų esantį Mordaševą [turbūt Mardasavą – M. Č.]“, Henryk Wisner, *op. cit.*, p. 108. Tad galime spėti, jog Marija Liudvika atvykusi atidavė pagarbą Merkinėje pašarvotam velioniuvi vyrui tarp birželio 22 ir 25 d. Tiksliai įvykių sekai nusakyti reikia papildomų šaltinių.

netikėtai atvyko į Daugus, – Radvila pažymi, kad tai jo paties seniūnija, ir tai turbūt nulėmė, jog šios žinios buvo užfiksuotos užrašuose³². Vladislavo Vazos atvykimo į Merkinę dienos Radvila gegužės mėnesio užrašuose jau nemini, bet iš nurodytų ankstesnių kelionės faktų ir publikuojamo anoniminio pasakojimo atrodo, kad ten tikrai jau turėjo nakvoti iš gegužės 3 į 4 d.

Dviejų pasakojimų apie tą patį įvykį skirtumams iliustruoti aptartos Radvilos *Memoriale* ištraukos, kurioje pasakojama apie valdovo mirties aplinkybes, vertimą čia publikuojame kaip priedą.

ŠALTINIAI

[„Descriptio Mortis Regiae facta die 20 Mai[i] Anno 1648 Mercej“], Biblioteka Naukowa PAU i PAN, b. 2254, l. 100r–103r.

[Vazų giminės testamentų rinkinys], Riksarkivet (Sverige), Skoklostersamlingen, sign. E 8873. Skaitmeninė kopija: <http://repcyfr.pl/Content/3825/PDF/E%208873.pdf>; kita tos pačios skaitmeninės kopijos prieiga: [Zbiór testamentów rodziny Wazów], *Repozytorium Cyfrowe Poloników*: <https://repcyfr.pl/dlibra/doccontent?id=3825>.

Czerniecki Stanisław, *Compendium ferculorum albo zebranie potraw*, w Krakowie: w drukarni Ierzego y Mikołaja Schedlow I. K. M. Typ., 1682.

Inscriptiones ecclesiarum Vilnensium = Inskrypcje Wileńskich kościołów = Vilniaus bažnyčių įrašai, sudarė ir parengė Włodzimierz Appel ir Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Aidai, 2005.

[Kochowski Wespazjan], *Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV climacter primus. Scriptorum Vespasiano a Kochów Kochowski, Cracoviae: Ex Officina Georgi et Nicolai Schedel*, 1683

„Opis zgonu Króla Władysława IV w Mereczu. Około 20 Maja 1648“, in: *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga pamiętnicza z dawnego rękopisma [...], wydana staraniem i nakładem C. K. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, w Krakowie: w Drukarni C. K. Uniwersytetu, 1864, p. 10–16 (<https://books.google.lt/books?id=FPEKAAAIAAJ&hl>).

Radziwiłł Albrycht Stanisław, *Memoriale rerum gestarum in Polonia. 1632–1656*, t. 4: 1648–1656, opracowali Adam Przyboś i Roman Żelewski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974.

Vorbek-Lettow Maciej, *Skarbnica pamięci: Pamiętnik lekarza króla Władysława IV*, opracowali Ewa Galos i Franciszek Mincer, pod redakcją naukową Władysława Czaplińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968.

³² Albrycht Stanisław Radziwiłł, *op. cit.*, t. 4, p. 13.

LITERATŪRA

- Ališauskas Vytautas, Paknys Mindaugas, *Šv. Kazimiero koplyčia*, Vilnius: Aidai, 2004.
- [Arnold Georgius Christianus], „Matthias Littawer Vorbek Germanis dictus Lettow Philosophiae et Medicinae Doctor Wladislai Quarti Poloniae et Sueciae Regis, Medicus Cubicularius [...] Vilmensis. Commentatio historico-litteraria [...] e Codice Pauliano quem olim ipse manu sua conscripseat concinnata [...] a Georgio Christiano Arnold“, in: *Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim polaczonego*, Kraków: w Drukarni Akademickiej, t. 8, 1823, p. 29–114.
- Buržinskas Žygimantas, „Merkinės miesto urbanistinė raida XVI–XVIII amžiuje“, in: *Archaeologia Lituana*, 2021, t. 22, p. 97–117.
- Glemža Liudas, „Paskutinė Vladislavo Vazos kelionė į Lietuvą 1648 m.“, in: *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai-kultūriniai ryšiai = Lithuania–Poland–Sweden: European Dynastic Unions and Historical-Cultural Ties*, (Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų studijos, t. 21), sudarė Eugenijus Saviščevas, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2014, p. 442–479.
- Kuras Katarzyna, „Teatr śmierci w służbie majestatu. Trzy exempla z dziejów Rzeczypospolitej XVII i XVIII“, in: *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 2014, t. 31, p. 43–72.
- Paknys Mindaugas, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2008.
- Rumbold z Połocka, „Zdrowie Władysława IV“, in: *Przegląd historyczny*, 1911, t. 13, Nr. 3; sąs. 1, p. 1–23; sąs. 3, p. 301–314.
- Tolkačevski Kšištof, *Epigrafinio įrašo kultūra ir komunikacija: XIX a. Vilniaus memorialinių įrašų pagrindu*, daktaro disertacija, Vilnius, 2016.
- Henryk Wisner, *Jonušas Radvila (1612–1655)*, vertė Tamara Bairašauskaitė, Vilnius: Vaga, 2000.

3 pav. Pašarvoto karaliaus Vladislovo IV Vazos atvaizdas. Vario raizinio autorius nežinomas (monogramistas I.P.T.). Saugoma Hercogo Augusto bibliotekoje Volfenbiutelyje (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Inv. Nr. II 4276)³³

³³ <https://portraits.hab.de/werk/28627> arba <https://www.portraitindex.de/documents/obj/34028494>.

Tiek vokiškos eilės greta lotyniškųjų, tiek eilių turinys rodo, kad pašarvoto velionio valdovo graviūra sukurta vokiškoje aplinkoje (galimai susijusioje su valdovo sutuoktinės karalienės Marijos Liudvikos aplinka).

Lotyniškosios epigramos, kuriai iš dešinės yra jo vokiškas atitikmuo, transkripcija (joje palikta didžiosiomis raidėmis išskirtų žodžių rašyba) ir prozinis vertimas:

MOSCUS EQUES toties cui supplex ante jacebat,
Palluit ad Cuius TURCICA LUNA jubar:
Quem non A BOREA poterant terrere LEONES,
Maximus ille Sago, Maximus ille Toga,
VLADISLAUS obit. AQUILAE lugete POLONAE
Heu? Vestrumne IOVEM sic potuisse Mori?

Tasai, prieš kurį parpuolęs tiek daug kartų gulėjo maldaudamas maskvėnų raitelis,
prieš kurio spindesį tiek daug kartų blyško turkiškas mėnulis,
kurio nuo Šiaurės negalėjo atgrasyti liūtai³⁴,
tasai, kuris buvo didis kare, tasai, kuris buvo didis taikos metu,
Vladislovas, mirė. Gedėkite, Lenkijos ereliai! –
Ak, argi šitaip galėjo mirti jūsų Jupiteris³⁵?

³⁴ Švedijos herbe vaizduojami du karūnuoti liūtai.

³⁵ Susiejami erelis kaip Lenkijos karalystės heraldinis simbolis ir kaip Jupiterio, aukščiausiojo romėnų dievo, šventasis paukštis, o pasitelkta metafora, Lenkiją valdžiusį karalių pavadinant Jupiteriu, leidžia jį dar labiau išaukštinti baigiamojoje epigramos dalyje.

The Account of the Illness and Death of Wladyslaw Vasa

Summary

The article presents an anonymous account of the last days of life and death of Wladislaw Vasa, King of Poland and Grand Duke of Lithuania, in Merkinė. The ruler died on 20 May 1648, and the text in question is one of the most detailed sources on this event. The article also includes extracts from Wladislaw Vasa's will, hitherto unused in the historiography, which reflect his wish regarding the burial place and his bequest to St Casimir's Chapel after his death. That this ruler's heart rests in St Casimir's Chapel of Vilnius Cathedral, which he had finished within his lifetime, was due to the circumstances of his death in Lithuania, the autopsy carried out, and the will of the nobles of Lithuania rather than that of the ruler. On the other hand, the latter was also exercised, by burying his body in the mausoleum of the Polish kings in Wawel Cathedral in Cracow. The introductory article discusses some of the circumstances of the ruler's stay and illness in Merkinė, as well as the source itself. The publication includes a full Latin-Lithuanian translation of the account of Wladislaw Vasa's illness and death.

KEYWORDS: Wladyslaw IV Vasa; Merkinė; illness; disease treatment; ruler's death.